

А.Ш.Асқарова

Тұран Астана университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.
e-mail: nuraltyn2016@gmail.com
Orcid: 0000-0001-8434-9610

Қазақ және шетел прозасындағы мистика

Аңдатпа. Мақала мистиканың табиғаты мен мәнін ашып, оның әдеби көркем шығармаларда қолданылу ерекшеліктерін талдауға арналған. Зерттеуде мистиканың өзегі діни-дүниетанымдық бастауларда жататыны ғылыми негізделіп, оның даму эволюциясы, тылсымдық құдыреті, сырлы сипаты көркем шығармаларда кездесетін мистикалық сюжеттер арқылы талданып, көрсетілген.

Зерттеу әдістемесі қатарында салыстырмалық әдіс, анализ және синтез, сюжеттер миграциясы теориясы, аналитикалық психологияның архетип, ұжымдық бейсаналық концепциялары пайдаланылып, исламдағы сопылық, иудаизмдегі каббала мен хасидизм, қытайдағы даосизм, буддизмдегі дзен секілді рухани технологиялар кеңінен қарастырылған. Автор осы әдістемелік-танымдық платформаларға сүйене отырып, мистикалық әдебиеттің адам өміріндегі маңызын, ұлттық дүниетанымды тереңдетудегі, эстетикалық талғамды ұштаудағы оң әсерін нақты мысалдармен дәлелдеген.

Қазақ және шетел авторларының мистикалық бағыттағы әдеби шығармалары зерттеліп, мистицизмнің жалпы ерекшеліктері, бастау көздері мен функциялары анықталған.

Мистиканың әдебиетпен байланысын зерделей отырып, оның көркемдік қызметін қазіргі қазақ прозасы контекстінде қарастыру қазіргі әдебиеттану үшін маңызды. Қоғам мен әдебиет даму үстіндегі болғандықтан, ғылыми ой пікірдің де өзгеретіні заңды. Әдебиеттанудың негізгі бір мақсаты – әдеби процессті қарастыру, салыстыру, ғылыми тұжырым жасау. Әртүрлі ұлттардың таным түсінігіндегі ортақ ойлар ұқсастығы, яғни ортақ сюжеттердің көшіп жүруі жайлы авторық тұжырым ұсынылған.

Мистика тәсілі арқылы ұлттың табиғатын, мінезін, психологиясын, болмысын, адам тағдырын бейнелейтін Т.Әбдіктің «Парасат майданы», «Оң қол», «Аққиқат», Мұхтар Мағауиннің «Жармақ» романы және Тынымбай Нұрмағамбетовтың «Кене», Тұрсынжан Шاپайдың «Жазу», «Айна сарай» мен «Көлді» шығармаларына талдау жасалған.

Сондай-ақ, шетел жазушыларының туындыларындағы көркем тәсілдің қазақ туындаларындағы ықпалы және мистиканың – әлемді танудың ерекше тәсілі іспеттес екені нақты мысалдармен көрсетілген.

Кілт сөздер: мистицизм, мистика, мистикалық әдебиет, сюжеттер миграциясы, рухани технология

Бұл зерттеу жұмысы ҚР БЖҒМ Ғылым комитетінің AP08855780 гранты аясында жазылды.

Кіріспе. Мистика - адамзаттың рухани саласындағы ең күрделі құбылыстардың бірі және адам өміріндегі әр түрлі салаларымен: дінмен, ғылыммен, өнермен байланысты. Себебі, кең, әрі көп қырлы, түбіне жету үшін тереңдікті қажет етеді, сонымен өте қауіпті тақырып, өйткені ол зерттеушіні сан қилы ойға жетелеп, жалған ғылыми ойдан шығарулар жолына да жетелейді. Мистика тақырыбындағы туындыларды діни, мифологиялық, философиялық дәстүрлердің аясында қарастырған жөн. Шығармалардағы мистикалық

сарынды зерттеу барысында көркем туындының көрінісі ретінде, сюжетке көңіл бөлген маңызды. Мистицизмді психологиялық, дүниетанымдық және поэтикалық құбылыс ретінде де қарауға болады. Сюжеттік мистицизм – кейіпкер мен сюжет арасындағы қосымша, жұмбақ, фабуладан тыс қарым-қатынас, оның нәтижесінде түс, персонаждың түйсігі немесе сезінуі алдағы оқиғалардың жасырын қозғаушысы болады, бірақ оның реакциясы емес, сырттай бір-бірімен қатыссыз құбылыстарды байланыстыра отырып, құпия мистикалық байланыстарды тудырады.

Мистиканың әдебиетпен байланысын зерделей отырып, оның көркемдік қызметін қазіргі қазақ прозамыздың төңірегінде қарастыру бүгінгі әдебиеттану үшін маңызды. Көркем туындыда қазіргі өмір реализмі – апаттар, қылмыс, жағымсыз жаңалықтар мен нарықтық қатынастардың шындығы бейнеленеді. Алайда, әр автор көркем мәтінде қазіргі заманның белгілерін әртүрлі қолданады. Бір жазушы оқырманның қауіпті және белгісіз нәрсеге деген барлық құштарлығын оятса және өз шығармаларының беттеріне қорқынышты шындықтың атмосферасын жеткізсе, ал енді біреуі біздің заманымыздың пародиялық бейнесін жасайды, осылайша әлемнің аномалдылығын баса көрсетеді. Мистикалық реализм – сиқырлы элементтердің әлемнің шынайы бейнесіне енетін көркемдік әдіс. Әдебиетке қатысты "мистикалық реализм" терминіне алғаш рет 1931 жылы француз сыншысы Эдмон Жалу ұсынған. «Магиялық реализмнің рөлі онда оғаш, лирикалық, тіпті фантастикалық, яғни соның арқасында күнделікті өмір поэтикалық, сюрреалистік және символдық түрленулер мүмкін болатындай элементтерді іздеуден тұрады», – деп жазған. (Шаршун, 1932: 229.). Неміс сыншысы Франц Рох өзгертілген реалды өмірді бейнелеген заманауи сурет өнерінің түрлерін сипаттау үшін магиялық (мистикалық) реализм терминін енгізген. (F. Roh, 1995:12-32.)

Қазақ тарихында орны зор 14 ғасырдың соңы – 15 ғасырдың басында өмір сүрген Асан Қайғыда адамзатты бақытты ететін тылсым жер жәннәтін іздейді. Ондай жер адамзат үшін мистика болып табылады. Оның ғайыптан армандаған Жерұйығы – суы сүт, топырағы май, тасы алтын, ағаш басы толған жеміс-жидек, жұрт қайғы-қасіреттен аулақ құтты қоныс, оған жеткен елді жау алмайды, онда ел аласы, ру таласы жоқ, "қой үстіне бозторғай жұмыртқалайды", – деп санаған болатын. Тарихи тұлға Асан Қайғы қазақ жерінің құпиясын ашып кеткен. Адам өмірінің мәні, мақсаты, өлімнің растығы, қоршаған дүниені тану мәселелері екенін байқауға болады.

Зерттеу материалы және әдістері. Зерттеудің методологиялық негізін жүйелік-құрылымдық талдау, салыстырмалы-тарихи тәсіл және мистикалық мәтіндерді герменевтикалық талдау әдісі құрайды. Мақаламыздың тақырыбы мен мәнін ашу мақсатында отандық және шетел ғалымдарының теориялық және ғылыми зерттеу еңбектеріне сүйене отырып тұжырымдама жасалды.

Зерттеу барысында қолданған ғылыми еңбектер арқылы мистикалық көркем туындының адам үшін маңыздылығы анықталып, мистиканың орны мен оның функциялары жинақталды. Мистикалық әлемтану жаңа ғылыми зерттелетін мәселені шешу үшін немесе адамзаттың жерде сақталуына, қазіргі цивилизациясын жаңаша дамуына әсері тию мүмкін деген түйінге келдік.

Тарихи-функционалды және салыстырмалы-тарихи әдістер арқылы біріншіден, мистика мен мистицизм терминінің мазмұндық-функционалдық тұрғыдан синоним ретінде қолданылатына көз жеткіздік. Екіншіден, мистика көп деңгейлі мағыналы жүйе, оны мистикалық тәжірибенің ерекше семантикасы, мистикалық байланыстармен доктриналық дискурстың әртүрлі құрылымы құрайды. Осы тұрғыдан мистика мен мистицизм бір-бірімен ұштасып жатады. Үшіншіден, кең тұрғыдан алғанда мистицизмнің тағы бір ерекше мәнге ие. Ол құрамы бойынша интегралды, мистикалық сипаты басым айрықша сенім ретінде белгілі. Мысалы, дзэн, каббала, суфизм және т.б. Көріп отырғанымыздай мистика және мистицизм ұғымдары барынша көп мәнді түсініктерге жатаны анықталды.

Психологиялық әдіс арқылы мистика, психология және эзотерика ұғымдарының байланысы мен мәні ашылды. Психология – адамның мінез-құлқы туралы ғылыми

негіздеме. Эзотерикада адам туралы құпия ілім, оны ғылым арқылы түсіндіру мүмкін емес. Мистика мен эзотерика ұқсас тұтастары құпиялығында. Егер эзотерика практикалық психологияда адам туралы білім, психология ретінде көрініс берсе, ал мистика рухани ілім, Жоғарғы Күш жасаған жаратылыстың құрылымы туралы ілім ретінде белгілі.

Жазушылардың мистикалық көркем туындылардағы авторлар мистика мен эзотерика, психология тәсілдерімен кейіпкерлер арқылы шығарманың басты идеясы көрініс тапқан. Әдеби шығармадағы өмір бейнесі, адам арқылы бейнелеген, адамтану мәселесі психологиялық зерттеудің толық әдісі ретінде қарастырылады.

Герменевтикалық, салыстырмалы-тарихи әдістер қазақ және шетел мистика прозасындағы тақырыптық-идеялық, мазмұндық ұқсастықтар, жақын сюжеттер бір арнада қарастыруға мүмкіндік тудырды. Сондай-ақ, осы тәсілдер негізінде мистикалық туындылардың поэтикасы, категориялары, әлемдік әдебиеттегі тәжірибелердің қазақ прозасындағы көрініс табуы, көркемдік ахуалы мен жас авторлардың шығармаларына талдау жасалып, сараланды.

Әдебиеттерге шолу.

Мистицизмнің табиғаты мен мәні туралы философия, теологиялық және діни еңбектерде ғылыми тұрғыда зерттеліп, нақты бір жақты мәмілеге келмеген мәселе. Осыған орай мистиканы әдебиеттану тұрғысынан зерделеуді қазіргі таңда өзекті болып тұр.

Мистика мен мистицизмнің (грек. *mystikos*-құпиялы) әдебиет тұрғысынан мән-мағынасын, көркем туындыдағы қызметін айқындау мақсатында отандық, шетелдік ғалымдардың зерттеген еңбектеріндегі ой-пікірлер мен сөздіктерге жүгіндік.

Т.Ф. Ефремова жаңа сөздігі бойынша «мистика – адамның басқа әлеммен тікелей қарым-қатынасы, діни сенім. Түсініксіз тылсым жұмбақ дүние, сөзбен түсіндіруге келмейтін құбылыс» – деп тұжырымдаса. Орыс жазушы В.Даль «мистика – ілім, наным, түсінік немесе құпиялықты ашу мен ритуализмге бейімділік» – деген түсініктеме берген. Еуропалық ғалым Аннемари Шиллер «Мир исламского мистицизма» атты зерттеу еңбегінде «Мистицизм барлық діндер арқылы өтетін «ұлы рухани ағым» деп жазады.

Орыс ғалымдары еңбектерінен көркем шығармалардағы мистицизм ролін теориялық формада зерттеген В.М Жирмунскийдің «Немецкий романтизм и современная мистика» еңбегі негізге алынды. Шетел ғылымында мистиканы психологиядан бастап, дін тарихымен және философиямен байланыстыра зерделеген еңбек баршылық. Мистиканы діни дәстүрге тиісілі деген пікірін ғылыми тұрғыда дәлелдеген, қазіргі дейін өзектілігін жоғалтпаған У.Джеймстің «Многообразие религиозного опыта» және Р.Оттоның діннің адамзат өміріндегі ролі, табиғаттан тыс тылсым күштерге сену сияқты қағидаларымен құнды классикалық еңбектері мистика туралы түсінікті жинақтап, прозадағы мистикалық феномендерді талдауға септіктерін тигізді.

Мистицизмге психоаналитикалық тәсілді қолданған еңбектер – Дж.Лейбының «Діни мистикадағы психологизм», М.Остоу мен А.Шарфенштайнның «Дін және психологизм» атты еңбектері. Осы зерттеулер тұрғысында мистикалық прозадағы рухани әлемді таныту мақсатында психологиялық тәжірибе, адамның түсінігінен тыс, бірақ ерекше жасырын мағынаны білдіретін тылсым күштер мағынасы, діни концепция ұғымы айқындалды.

Мифомистикалық сюжеттердің сипатын бағымдау мақсатында ХХ ғасыр басындағы А.Байтұрсынұлы ғылыми-зерттеу еңбегі мен ХХІ ғасыр басында жарық көрген Ж.Аймұхамбеттің «Миф. Мифология. Мифопоэтика» монографиясы негізге алынды.

А.Байтұрсынұлы ХХ ғасыр басында «Әдебиет танытқыш» кітабында «Әуезе жайынан ескерту» бөлімінде: «Жазу-сызу, өнер ғылымы жоқ анайы халықтарда жазба шығарма болмайды. Ондай халықтардың асыл сөздері анайы тілмен айтылған ауыз шығармалар болады. Сондықтан ондай асыл сөздер ауыз әдебиет, анайы әдебиет деп аталады» (Байтұрсынұлы, 2013:364.) – деп халықтан қалған көркем сөзге атау берген. Осы асыл сөзге енген көркем туындылар сюжеттерінде көрініс тапқан тылсым құбылыстар мен діни түсініктердің мәнін ашқан.

Нәтижелер мен талқылау. Әдебиеттегі мистиканың ерекшелігі - сезіммен елестету және жан-тәнімізбен қабылдау маңыздылығында болып табылады. Ежелгі дәуір әдебиеті мистиканың бастау бұлағы екені баршамызға мәлім. Мистика қазақ әдебиетінде ауыз әдебиеті мен ежелгі этностық ғұрыптарда және діни шығармаларда көрініс тапқан. Көркем әдістің негізгі тақырып ұстанымы жақсылық пен жамандықтың қақтығысы және адамтану, адамның жеке таным мәселесі болып табылады. Мистикалық әдебиет - мистикалық роман жанры ретінде 18 ғасырдың ортасында Англияда ағарту дәуірінде бастау алды. Мистикалық мағынадағы шығарма кейіпкерлері елес, вампирлер немесе мұңды адамдар, өмірлері жұмбақ монахтар болған. Шетел әдебиеті тарихында мистикалық прозаның негізі қалаушылардың бірі XIX ғасыр жазушысы Эдгар Аллан По.

Шетел көркем туындыларынан мысал ретінде Иоган Гёте "Фауст" шығармасында басты кейіпкер ұзақ ғұмыр кешкен доктор Фауст. Ақыл-ойы қаныққан адам әлемді және өмірдің кереметін тану үшін ұзақ уақыт бөлмесінен шықпай бұғауда отырады. Оны бүкіл әлем біздің ішімізде, алақанымызда деген мистикалық ақыл-ой билейді. Бірақ, оның ақыл-ойы мықты болғанымен, жаны әлсіз, бос және дәрменсіз, бүкіл өмірін арнаған ғылым көңілсіздік, өзін-өзі өлтіру әрекеті және мистикалық кейіпкер Мефистофельмен келісімге келуге алып келеді. Сондай-ақ, Ағылшын жазушы Оскар Уайльд. «Портрет Дориана Грея» романы жазушыға айтарлықтай даңқ әкелді. Роман мистикалық тәсіл арқылы оқырманды сыртқы сұлулықтың астарында бұғып жатқан дүниеге үңілуге шақырады. Адамның қалауы және «мен» қабатын ашып көрсеткен. Оскар Уайльдтың "Портрет Дориана Грея" жас талантты, келбетті бас кейіпкер Дориан өмір - бақи жас, ерекше сұлу кейіпінде қалуды армандайды. Алдыңғы шығарма тәріздес жазушы мистика әдісі арқылы идеясын дамытқан. Досы суретші оның портреттің салған сәтте: «Ах, бұл керісінше болса! Егер портрет қартайып кетсе, мен мәңгі жас болып қалсам!» – деген ішкі арманы сыртқа шығады. Әрине, жазушы оның арманын орындайды. Портрет тек "қосымша" жылдарды алып қана қоймайды, сонымен қатар Дорианның барлық күнәлары мен іс-әрекеттерін қабылдайды. Дориан түзелуге тырысады, бірақ Фауст тәріздес жаны әлсіз, өзінің пәк, таза қалпына келуіне, сана басқарып, өз ой жетегінде кетеді. Ол күреседі, өз таңдауын жасай алмайды, тек бос әурешілік болып шығады.

Джон Бойн – қазіргі ирланд жазушысы. «Мұнда елестер мекендейді» романы оқиғалар мен әр алуан сезімдерге толы. Автор оқырманды ширықтыра «ұстап», готикалық әдебиеттің классикалық тәсілін қолданған.

Адамға әртүрлі эмоционалды сезімдер тән: қорқыныш, сақтық, қуаныш, қайғы, үрей сияқты. Әрине, бұл сезімдер көбінесе сыртқы факторлардың әсеріне байланысты көрініс табады және адамзат өмірінің сөзсіз бір бөлігі. Қилы жағдайға байланысты үнемі өзгеріп, өмірімізде бірге жүреді. Кең таралған және үлкен қызығушылық тудыратын бірі-қорқыныш. Адам қорқынышты әртүрлі жолмен жеңуге, азайтуға немесе әртүрлі тәсілдер арқылы тежеуге тырысады. Сондай-ақ, кейбір адамдар өздерінің қорқыныштары туралы ойламауға тырысады, оларды жағымды эмоциялар көріністерімен алмастырады. Керісінше, қорқыныш туралы көбірек білуге тырысып, қорқыныш туралы жазылған әдебиет оқуға және кино көруге жүгінетін адамдарда аз емес екен. Қорқыныш-психологияда жеткілікті терең деңгейде зерттелген адам сезімдерінің эмоционалды көрінісі. Мистикалық қорқыныш - қорқыныштың кең таралған, бірақ аз зерттелген түрі болып табылады. Мистикалық қорқынышқа қараңғылықтан қорқу, жалғыз қалудан қорқу, жоқ құбыжықтардан, келімсектерден, зұлым көзден қорқу және т.б. жатады. Әрбір тірі жанның бойында қорқыныш сезімі болады. Эдмунд Берктің пайымдауынша, «ешқандай сезім біздің санамызды үрей, қорқыныш секілді ақыл-ойдың пайымдаушылық пен әрекет жасауға деген қабілеттілігінен айыра алмайды» (Edmund Burke.1815:141.) Қорқыныш сезіміне кеңірек үңілсек - бұл таза теріс эмоция, сонымен қатар оның жағымды жақтары да бар: қорқыныш-тіршіліктің психологиялық негізі, үрей – жансебілдіктің психологиялық негізі, үрей – өмір сүруді ынталандыру және сонымен бір мезетте өлу, үрейден кейде өліп те жатады, кейде соның арқасында өлімнен құты страхлады да, үрей қайткенде де тірі қалу үшін бүкіл тәндік

және ақыл-ой күш-қуатын жұмылдырады. Сондықтан "қорқыныштың мәніне үңіліп", оның адамға әсерін түсіну және ескірген стереотиптерден арылу өте маңызды. Бірақ, қазіргі жаһандану заманында адамдардың санасын үрей билеп алған тәрізді. Қазіргі адамдар бойындағы қорқыныштың сипаты - құмарлық, үрей, ызақорлық, сақтық қорқыны, мазасыз жан күйі, қиялдағы апаттан сияқты сезімдер.

Шетел прозасында хоррор жанры деген түсінік бар. Хоррор ағылшын тілінен аударғанда қорқыныш, үрей деген мағынаны білдереді. Хоррор жанрындағы шығарманың идеясы – оқырман бойына қорқыныш тудыру. Бұл жанрдағы туындыларда мистиканың элементтері ғана кездеседі. Белгілі бір түрдегі кейіпкерлер, хронотоптар (қорқынышты үй, жұмбақ сарай, шағын қалалар), тақырыптар (ақырет, кездесу басқа әлемде), сюжеттік қозғалыстар, қиял элементтері, детективтік оқиға, тіпті мақсатқа жету үшін ертегілер құралы ретінде қызмет етеді.

Әдебиет – әртүрлі күйлерді сипаттайтын адам өмірінің ажырамас бөлігі. Қоғамның даму процесінде әдебиет те өзгеріске ұшырайды және оның өзгеруіне жауап береді және әдебиет біздің заманымыздың өзіне тән ерекшелігін көрсетеді.

Қазіргі таңда адамзаттың ойы шексіз екенін ғасырдан-ғасырға дәлелденіп келеді. Оның нәтижесі алып техникалық дүниелердің жасалуы. Бірақ, бағзы заманнан белгілі тылсым, ғажайып күш жойылған жоқ, қайта жаңғыруда және адам өмірі мен сеніміне араласуда. XIX ғасырда неміс жазушысы Эрнст Теодор Вильгельм Гофманды бала кезінен әлем құпиясы толғандырған, екі әлем және адамның жан дүниесінің екіге жарылу туралы жазушы идеясын барлық шығармаларынан көруге болады.

Вильгельм Гофманның «Циннобер лақап есімді кішкентай Цахес» атты әңгімесіндегі мистикалық-мифологиялық оқиғаның негізінде жатқан ақиқатқа көз жеткізе аламыз. Бұл әңгімеде ауыз әдебиетінің ертегі сюжеттері кездеседі. Кішкентай қалашықта өмір сүретін бейшара әйелдің ергежейлі баласы Цахестің бақытсыз және аянышты келбеті, мифтік кейіпкер фея Розабелвердің аяушылық сезімін тудырады. Сиқыршы шынайы табиғи келбетін жасыратын қабілет дарытады. Осы сәттен бастап бала бойын тылсым күш билеп, оны құдіретті етеді. Өзгелердің жетістігі оған жарқын болашақ әкеледі. Зұлым-айлакер Цахес басқалардың еңбегі үшін сыйақы алады. Басқа адамдарға лайықты барлық әдемі әрекеттері мен таланттарын Цахес өзіне иеленетін болады. Білімсіз, дарынсыз Цахес сұмдық іс-әрекеттері арқылы мемлекеттік бірінші адамына айналып, сеніміне енеді. Жазушы әлемді жайлаған екіжүзді адамдар образын бейнелеген. Балтазар жан-дүниесі бай кейіпкер арқылы әдемілік, жан сұлулығы, сүйіспеншілік, тазалық сезімдерін көрсетеді. Бұл екі жүзді әлемді жеңетін рухани құндылық және тек шығармашылық рух әлемнің жетілмегендігімен күресуге қабілетті екені шығарманың идеясы болып табылады.

«Мен кім болып көрінсем, солмын, ал мен шын мәнінде кім екенімдей көрінбеймін. Өзімнің екі жарылған «менім» арқылы өзіме өзім жұмбақпын» – терең ойының тұңғығы «Шайтанның эликсирі», «Егіздер» көркем шығармаларында көрініс тапқан. Жазушының «Шайтанның эликсирі» романы сырттай готикалық роман дәстүріне жанасады, онда оқиғалар авантюралық сюжеттен демондық бояуға дейін ұласып жатыр. Романда әрекет қос әлемде – шындық және мистика әлемінде басталып, бір мезетте оқырманды кейіпкердің қақ жарылған жанына бойлатады, сондай-ақ зұлымдық пен өзін өзі құрбан ету арасындағы екіге жарылған қос әлемге енгізеді.

Жазушы, адам – оған табиғат дарытқан зұлымдық пен ізгіліктің қосындысы ғана емес, тағдырдың қолындағы ойыншығы, өз психикасының құрбандығы деген ойды тұтастай өзек еткен.

«Барша құбыжық пен сұмдықтар... тек сенің жан-дүниеңде өтіп жатыр, ал нағыз сыртқы әлемнің бұған қатысы шамалы. Зұлым жаулық көздеуші бастау .. тамұқ күштері секілді жаман әсер етуі мүмкін. Сен оған сенген кезде ғана ол өмір сүреді: оның қуаты сенің сеніміңде» - міне, романның бойына жасырған құпиясының квинтэссенциясы осында.

Осыларға сүйене орырып, Гофман зұлымдықтың түп-тамырын ұсынған. Өзі үнемі мастық пен айығудың, өң мен түстің, қиял мен шындықтың шегінде жүріп, жазушы осы

хәлді романына да көшірген. Жазушы туындысы М. Лермонтов, Н. Гоголь, Ф. Достоевский, А.К. Толстой, М. Булгаков шығармашылығына да әсер еткен. Жазушы В.П. Боткин бірде Гофманның қайтыс болмағанын, Ресейге қоныс аударғанын айтып қалды. Орыс әдебиетінде мистикалық мотивтерді Н. В. Гогольдің "Пропавшая грамота", «Ночь перед Рождеством», «Заколдованное место», "Портрет" әңгімелерінде, М. А. Булгаковтың «Мастер и Маргарита» романын адамның тұрақсыздығы және шынайы табиғи келбеті ашылған. Бұл туындылардың кейіпкерлері осы өмірде кездеспейтін бейнелер. Олар басқа, ирреальды әлемнің тұрғындары және сол әлемнің заңымен өмір сүреді. Оның кейіпкерлерінің "жүйкелері тозған", сондай-ақ қат-қабат сезімдердің тоғысын туындатып, әрдайым жаныңда Өлім елесінің төніп тұрғанын еске салып тұрады. Мистикалық әдебиеттің ерекшелігінің өзі осында жатыр.

Қазіргі қазақ прозасында адамның жан дүниесінің екіге жарылу идеясы бойынша, әлем әдебиетіне ұқсас, ортақ мотивтер желісінде жазылған шығармалар баршылық. Оқырманды қалың ой жетегіне жетейлейтін, қазақ прозасына жаңа бағытты қалыптастырған жазушы Т.Әбдіктің «Парасат майданы», «Оң қол», «Аққиқат» туындыларын келтіруге болады. Жазушы шығармаларында психологиялық формалар мен философиялық түйін, мистикалық сюжет тәсілдерін шебер қолданған. Басты идеясы жарқын болашақ, бақыт, ізгілік үшін күрес деп негіздеуге болады. Кейіпкердің ішкі психологиялық әлемі арқылы, қазіргі адамзатты толғандыратын қилы жағдайына жауап беруге тырысқан. Әлемдегі зұлымдықтар мен жауыздықтың жұмбағын ашу үшін ғажайып, тылсым көркем әдістеріне жүгінген. Адам санасының астындағыны көрсету мақсатында, кейіпкер психологиясы реалды кеңістіктен, ирреальды әлемде өмір сүруі, яғни адамның бойында екінші тұлғаның пайда болуы. « -Ізгілік ешқашан да жеңе алмайды! – Роберт тағы да айғайлап тұра келді. -Кісіге қиянат қылудың мың түрі бар,- Роберт саусақтарын бүгіп, қиянаттың қаншалықты екенін санай бастады. – Алдау, арбау, зорлау, сату, ату, тонау, тағы сондай-сондайлар... Ал қиянат қылмаудың біра-ақ түрі бар. -Роберт бір-ақ саусағын бүкті. - Ол – тек қиянат қылмау. Ендеше ізгілік жолы жіңішке, ізгілік әлсіз...» - келтірген сюжетте «Аққиқат» туындысында автор бірінші жақтан баяндаған образды кейіпкер Роберттің сана ағымы. Т.Әбдік шығармаларындағы кейіпкерлер тағдыры ұқсас. Кейіпкерлері науқас, тәні емес, жандарының ауруға шалдығуы.

Әдебиеттанушы С.Ержанова «Төлен Әбдікұлы шығармаларындағы психологизм» атты мақаласында «.....автордың үш шығармадағы алған кейіпкерлері типтік бір ғана образды беріп тұр. «Оң қол» - Алма қыздың санасының ауруға шалдығуы. Автор Алманың бұл өмірде не үшін өзіне қол жұмсағысы келетінін жұмбақ қалдырады. Тіпті, еркінен тыс оң қолдың кеңірдегіне бара беретіні – кейіпкер іс-әрекетінен тыс қимыл сияқты сипаттайды. Бірақ соны орындаған, өзіне қол жұмсаған – Алма. Осы сәтте тұлғаның екіге жарылуының алғашқы деңгейі басталады. Ол – Алманың «майдан» мен «ақиқаттағы» кейіпкерлердің – жастық шағы болуы. Екінші, «Ақиқаттағы» Роберт – «Парасат майданындағы» хат жазғыш белгісіз құрбы. Ізгілікке қарсы барлық ойдың тұманымен тұмшаланып алған ба дерсіз? Осылайша, автор «Оң қолмен» сол образдың жастық шағын, «Ақиқатпен» тұлғаның зұлымдық жағын, «Парасат майданымен» ізгілік жағын беруге тырысқандай деген ой туады» - деген екен. Жазушы Т.Әбдік қоғамдағы рухани азғындықпен майданды көркем шығармаларымен бастаған тәрізді және жаһандану заманында адасып жүрген қилы тағдыр бейнесі суреттелген.

Әлемдік әдебиеттің ықпалын, адамның ішкі дүниесіндегі арпалысты осылай екіге жарылу арқылы суреттеген, тәсілдер ұқсастығы тұғысынан назар аударатын туындылар – Мұхтар Мағауиннің «Жармақ» романы және Тынымбай Нұрмағамбетовтың «Кене» атты әңгімесі. Адамның күнделікті өмірінен тыс параллельді адамның өмірден өткеннен кейінгі жан-дүниесі мен осы дүниедегі ойы мен көзқарасы шынайы көркемделген. Мистикалық сюжеттер негізінен әр халықтың ақиқаттын танымыз. Адамзат өміріндегі қайшылықтар мен тартыстардың мәні ашылады.

Қазақ прозасында тұтастай мистикалық сарында жазылған шығарма жоқ деп айтсақ болады, мистикалық кейбір элементтері кездеседі, немесе көркем туындыдағы мистикалық сюжет деп атауға болады.. Жоғарыда көрсетілген мәселелер ішінен көбіне жазылатын тақырыптар діни сипаттағы шығармалар.

Мұсылман халқы дүниені жаратып, бар етуші – «Жаратушы ием» деп санайды. Яғни, мұсылмандық сенімде әлем – Алла тағаланың бізге берген сыйы. Қоғамда әртүрлі ойтұжырымы бар адамдар өмір сүреді.

Мистика – күрделі жанр, мысалы, мистикалық шығарманың кейіпкері дегеніміз біз білетін, танитын кәдімгі кейіпкер, қаһармандарға ұқсай бермейді, кейіпкер су перісі әлде елес болуы, оқиға орны аспан не жердің жетінші қабаты болуы мүмкін, демек кейіпкер дерексіз, әлем тылсым деген сөз, содан шығар, бірыңғай мистикалық жанрда жазатын, ерекше мифтік кейіпкер тудырған жазушы бізде аз. Жалпы мистика жазатын жазушының өзі бізде саусақпен санарлық, тіпті жазды дегеннің өзінде оны бастан-аяқ мистикалық шығарма деп тану қиын, сондықтан мистикалық элементтері бар десек әділірек болар еді.

Тұрсынжан Шапайдың «Жазу» деген шағын әңгімесін мистикалық әңгімеге жатқызатын әдебиетшілер бар. Дегенмен, мұны пәлсапалық толғамға жатқызар едік. Рас, онда автор өзінің соңынан сыбдырлай еріп, қуалай ұшып ілесетін бір жапырақ қағаздың әрекетін, «мені оқышы» деп жалынғандай болғанын, өзінің сол бір жапырақ қағаздағы жазуды оқуын оқығанымен сол бойда ұмытып үлгергенін тамаша жеткізеді, иландырады, мұның мистикалық оқиғаға тым ұқсас екені рас, мұны адам тағдырының жазуы ретінде қабылдауға болатынын да жоққа шығармаймыз. Солай бұла тұра Тұрсынжан Шапайдың «Жазуын» терең ойға құрылған пәлсапа дер едік те, ал «Айна сарай» мен «Көлдi» нағыз мистикалық әңгімеге жатқызар едік.

«Айна сарай» – шын мәнінде ғажайып шығарма. Осыны қайыра оқып тұрсаң, кәдімгідей жаның саябыр тауып, өз ішінде бір сабырға келесің. Бұл өзінше бір медитация секілді. Әрине, дәл қазір біз бұл әңгімені мистикалық сипаты жағынан ашып көрсетуге тырысамыз. Басты кейіпкерді қайдан келгені, кім екені белгісіз бір шал келіп ертіп кетеді, екеуі бел асып, құм кешіп, маңдайынан күн өтіп, жүре береді, жүре береді. Сөйтсек кейіпкердің іздеп жүргені қол басындай сынық айна екен. Бұл жай айна емес екен, қараған адам сүңгіп кетердей, беті құрдым құдыққа айналып, өзіне тарта беретін сиқырлы айна. Айна түбінен елес көрініп, ол кейіпкерді еріксіз арбап, ішіп-жеп жұта бергенде кейіпкер шошынып, айна қолынан түсіп кетеді. Оянғанда түсім екен деп ұғады. Қараса қасында манағы шал. Бір жағына қараса үсті тағамға толы аппақ дастархан тұр. Екінші жағында жалт-жұлт еткен айна сарай. Бір кезде амфитетарды көреді. Қызық осы жерден басталады. Кірсе мұның іші тола айна екен. «Бұл дүниеде сені білетін, танитындардың бәрі осында, – енді өзінді ізде! деп бұйырады шал. Кейіпкер айнаны жағалай келе жатып, есінде қалғаны бар, ұмытқаны бар барлық дос-таныстарын көреді. «Қатарларды жағалап кетіп барам. Мен өзімді не түрлі ұсқында ғана көрмедім екен?! Мен – тоқмейіл, мен – тоңмойын, мен – тоғышар, мен – сараң...» Осылайша кейіпкер бір айнадан мұның жер басып жүргенін көре алмайтын ағайындары барын біледі, бір айнадан кезінде қиянат жасаған адамдарын көрді, ал бір айна мұның бір кезде жасаған ұятты істерін көрсетуге жүзі шыдамай өзі ұялыс тапты. Енді мұны сүйкімді бейнеде көргісі келетін айналар қатарына жетеді. Ол жерде өзін жақсы адамның бейнесі ретінде көреді, бірақ шал, «ол сенің өзің емессің, өзің туралы түсінігің ғана» деп тоқтатады.

«– Бәрі жалған – деді Шал екі мың жылдық алыстан, көр түбінен жеткендей көмескі, сыз дауыспен. – Басқа тұрмақ, өзің туралы сенің өз түсінігің де - жалған. Сен - жоқсың мұнда!»

Кенет... дәл сол сәт арт жағымда Шал емес, суық жалтырап аяусыз Айна тұрғанын сездім. Жансыз сәулесі менің іші-сыртымды түк қалдырмай сүзіп, жарияға сұраусыз алып шыққысы келетін қатыбас, безбүйрек айна! Дүниедегі ең қорқынышты Өлі айна!» осылай суреттеген кейіпкер оның қасында жауларының қандай мейірімді екенін айтады. Шал оған артыңа қарасаң ақиқатты танысың дейді, бұл бұрылмайды, тастай қатып тұрып алады,

айтқанына көндіре алмаған Шал жылап жібереді. «неге ешкім ақиқатты танығысы келмейді»? деп зар еңіреді. Екі дүниенің арасында сабылып жүрген еңбегі зая кеткен шал қанша жалынса да кейіпкер жібімейді. Ақыр соңында кейіпкер арт жағына қараған кезде Айна-шал тас еденге күл-парша болып күйреп түседі. (Өңгіменің оқиғасы мистика десек те, соңғы сөйлемдерден әлдебір астарды, қоғамға қатысты қыжылды байқар едік. «Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиналыс... Орындарынан тік тұрып, дүрілдете қол соққан жұрт ақырындап орындарына отырып жатыр. Үлкен кісі алдындағы судан бір ұрттап қойып, тамағын кенеп, сөзін жалғастыруға дайындалды. Шешеннің арт жағынан, тура қыр желкесінен жалт еткен суық айнаның сәулесін көзім шалып қалған сияқты...» деп аяқталады өңгіме). Өңгіменің мағынасы, әрине, қамшының сабындай делінетін қысқа ғұмырды ойын-күлкімен, уақытша қызықпен өткізбеу үшін нәпсіні ауыздықтап, дүниеден алшақтау керек дегенге саяды. Мистиканың көп құпиясының өзі айналып келгенде дүниенің құпиясына зер салу, мән беру, жаратылыстың жұмбақ күштерін мойындауға тіреледі.

Мистикалық сюжет – роман сюжеті ішінде пайда болатын дербес ядро, оның элементтері өзара иррационалды түрде тоғысып, әдетте байланысу, шарықтау шегіне жету және шешім табу сатылары бойымен түзіліп, ғажайып әлемді құрайды.

Ойлап қарасақ, адамды басқарушы – сана, адам ойы. Мистика адам санасындағы қорқыныш, үрей және қуаныш сезімінен қалыптасады. Мистиканың сананың өзгеріске ұшыраған көрінісі, бір формасы ретінде қарастыруға болады. Жазушылар адам бойындағы осындай сезімдерді түбегейлі әрқилы тәсілдер тұрғысынан шығармашылығында пайдалануда.

Қорытынды, тұжырымдар. Қорыта келгенде, мистика жанры келешекте кенже жанрлардың бірі болып қалмайды. Т.Әсемқұлов «Бекторының қазынасы» өңгімесіндегі заман тағдырын суреттеудегі тылсым мистикалық күш, Асқар Алтайдың «Түсік» өңгімесі мифомистикалық сарындағы, «Қабірші», «Казино», Сәуле Досжанның «Үлкен үйдегі үрей» Айгүл Кемелбаеваның «Қоңыр қазы», Дәурен Қуаттың «Кірекей-Күнекей», Қойшыбек Мұбарактың «От ару», Мақсат Мәліктің «Үшінші әлемнің тұрғыны», Мадина Омарованың «Күзгі бір кеште», «Жұмбақ» атты көркем туындылары арқылы қазіргі қазақ прозасы тенденциясында мистикалық әдістің психологиялық, діни-философиялық, мәдени тарихи тәсілдері мен адамзаттың әлемге деген қарым-қатынасының концептуальдық жүйесін көруге болады. Сонымен қатар қазақ жазушыларының шығармаларынан Еуропалық әдеби үлгіні, кейбір сюжет ұқсастықтарын байқауға болады. Әдебиеттанушы А.Байтұрсынұлы «Жер жүзіндегі жұрттардың тіліндегі шығармалар бір-біріне ұқсас келеді. Ондай ұқсас болатын себебі, олар шыққан заманда халықтың бәрінен, бір ананың қолында өскен балалар сияқты, көргені, өнегесі, үлгісі бір болған» – деген екен.

Жалпы, мақала барысындағы тұжырым-талдаулар, қазақ прозасында мистикалық сипат өз арнасын кеңейтіп, қайта жаңғырып, жаңаша түрге ене бастағанын аңғартады. Келешекте мистиканы қажетсінетін оқырман, осы тақырыпқа қалам тартатын жазушылар көбейеді. Бұл бір жағынан, тылсымдығымен баураса, екінші жағынан, бізде мистикалық шығармаға өзек, тақырып боларлық қажетті дүниелер, мысалы, миф те, көне орындар да, аңыздар да жетерлік екендігімен байланысты.

A.Sh.Askarova

Turan University Astana, Kazakhstan, Nur-Sultan

e-mail: nuraltyn2016@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8434-9610>

Mysticism in Kazakh and foreign prose

Summary. The article is devoted to the disclosure of the nature and essence of mysticism and the analysis of the features of its application in literary works of art. The study scientifically

substantiates that the core of mysticism lies in the religious and worldview origins, analyzes and demonstrates mystical plots revealed in works of art.

The work used the theory of relativity methods, analysis and synthesis, the theory of plot migration, the archetype of analytical psychology, the concept of the collective unconscious, such spiritual technologies as Sufism in Islam, Kabbalah and Hasidism in Judaism, Taoism in China, Zen in Buddhism were widely considered. The author, relying on these methodological and cognitive platforms, proved with specific examples the importance of mystical literature in human life, a positive influence in deepening the national worldview, and the combination of aesthetic taste.

The literary works of the mystical direction of Kazakh and foreign authors have been studied, the general features, origins and functions of mysticism have been determined.

The study of the connection between mysticism and literature, consideration of its artistic activity in the context of modern Kazakh prose is important for modern literary criticism. As society and literature develop, scientific thought also changes. The main goal of literary criticism is to examine the literary process, compare and draw scientific conclusions. The author's conclusions about the similarity of common thoughts in the concept of cognition of different nationalities are presented, that is, about the relocation of common plots,

Analyzed the following works embodying nature, character, psychology, the existence of the nation, the fate of man through mysticism: T. Abdik "Battlefield of Honor", "Right Hand", "Truth", M. Magauin's novel "Zharmak" and T. Nurmagambetov, "Klesh" by T. Shapai. "Letter", "Mirror Palace" and "Lake".

.Also, specific examples illustrated the influence of the artistic approach to the works of foreign writers in the works of Kazakh and mysticism as a special way of understanding the world.

Keywords: mistitsi, mystic, mystical literature, plots, spiritual technology

А.Ш.Аскарова

Университет Туран Астана, Казахстан, г. Нур-Султан

e-mail: nuraltyn2016@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8434-9610>

Мистика в казахской и зарубежной прозе

Аннотация. Раскрывая природу и сущность мистики, статья посвящена анализу особенностей его применения в литературных художественных произведениях. В исследовании научно обосновано, что ядро мистики лежит в религиозно-мировоззренческих истоках, проанализированы и продемонстрированы мистические сюжеты, раскрывающиеся в художественных произведениях.

Были использованы такие методы исследования, как метод теории относительности, анализа и синтеза, теории миграции сюжетов, архетип аналитической психологии, концепции коллективного бессознательного, широко рассмотрены такие духовные технологии, как суфизм в исламе, каббала и хасидизм в иудаизме, даосизм в Китае, дзен в буддизме. Опираясь на эти методико-познавательные платформы, автор на конкретных примерах доказал значение мистической литературы в жизни человека, положительное влияние в углублении национального мировоззрения, сочетании эстетического вкуса.

Исследовав литературные произведения мистического направления казахских и зарубежных авторов, определили общие черты, истоки и функции мистицизма.

Изучение связи мистики с литературой, рассмотрение его художественной деятельности в контексте современной казахской прозы имеет важное значение для современного литературоведения. Поскольку общество и литература развиваются, изменение научной мысли также закономерно. Основная цель литературоведения - рассмотреть литературный процесс, сравнить, сделать научные выводы. Представлен

авторский вывод о сходстве общих мыслей в понятии познания разных национальностей, т. е., о переключке общих сюжетов.

Были проанализированы произведения Т. Абдика «Поле битвы чести», «Правая рука», «Истина», роман М. Магауина «Жармак» и Т. Нурмагамбетова, «Клеш» Т. Шапая. «Письмо», «Зеркальный дворец» и «Озерной» посредством приема мистики описывающие природу, характер, психологию, бытие нации, судьбу человека.

Также на конкретных примерах показаны влияние художественного приема произведений зарубежных писателей на казахские произведения и мистицизм как особый способ познания мира.

Ключевые слова: мистицизм, мистика, мистическая литература, сюжеты, духовные технологии

Свидение об авторе:

Асқарова Алтынай Шаулиевна – кандидат филологических наук, доцент университета Туран Астана, Нур-Султан, Қазақстан, e-mail: nuraltyn2016@gmail.com, тел.: +7-702 584 68 43.

Әдебиеттер

- [1] Шаршун С. Магический реализм. — Числа. 1932, № 6. С. 229.
- [2] Roh F. Magic Realism: Post-Expressionism (1925) // L. P. Zamora, W. B. Faris (eds.), *Magical Realism: Theory, History, Community*, 1995, pp. 12-32.
- [3] Аннемари Ш. Мир исламского мистицизма. – Алматы:Наука,1999. – 13 б.
- [4] Жирмунский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика. СПб. 1914.
- [5] Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – Москва,1994.
- [6] Otto R. *Das Heilige*. Gotha 1926; *West-Ostliche Mystik*. – Gotha,1927.
- [7] Leuba J.H. *The psychology of religious mysticism*. – London, New York,1925.
- [8] Ostow M., Scharfenstein B. *The need to believe. The psychology of religion*. – New York,1954.
- [9] Аймұхамбет Ж. Миф. Мифология. Мифопоэтика. – Астана: Фолиант, 2016. – 184 б.
- [10] Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Абзал-Ай, 2003. – 640 б.
- [11] Johann Goethe. *Faust. Diogenes*, 2018. pp. 378
- [12] Оскар Уайльд. Полное собрание сочинений: Т. 1-8 / - Москва : В.М. Саблин, 1905-1909. - 8 т.
- [13] Edmund Burke, *The Works of The Right Honorable Edmund Burke. Volume VII (FC and J. Rivington, 1815)*, p. 141.
- [14] Hoffmann E.T.A. *Klein Zaches genannt Zinnober*. – Germania: Reclampp. 1985. pp. 150.
- [15] Мағауин М. *Жармақ*.– Прага, 2007. – 147 б.
- [16] Әбдіқұлы Т. *Парасат майданы*.– Алматы: Раритет, 2012. – 616 б.
- [17] Шапай Т. *Жазу, Айна сарай, Көлді әңгімелері*. - Алматы: Жалын, 1998.- 480 б.
- [18] Фрейд З. *Недовольство культурой. Избранное*. В 2-х томах. Т. 2. М. 1990.
- [19] Henle P. *Mysticism and semantics*. // *Philosophy of religion*. New York. 1970.
- [20] Danto A.C. *Mysticism and morality: oriental thought and moral philosophy*. New York, London. 1972.
- [21] Gal e R. *Mysticism and philosophy*. // *Philosophy of religion*. New York. 1970.
- [22] Әсемқұлов Т. Бекторының қазынасы. <http://otuken.kz/>
- [23] Қуантайұлы Н. *Қараөзек*. – Алматы: Қаламгер баспа үйі, 2013. – 372 б.
- [24] Алтай А. Түсік, Қабірші, Казино әңгімелері// <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/upload/1/2017/11/12/902994829c3a77595dc216b80bb102f5.pdf&ln=kz>

Литература

- [1] Шаршун С. Магический реализм. — Числа. 1932, № 6. С. 229.
- [2] Roh F. Magic Realism: Post-Expressionism (1925) // L. P. Zamora, W. B. Faris (eds.), *Magical Realism: Theory, History, Community*, 1995, pp. 12-32.
- [3] Аннемари Ш. Мир исламского мистицизма. – Алматы:Наука,1999. – 13 б.
- [4] Жирмунский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика. СПб. 1914.
- [5] Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – Москва,1994.
- [6] Otto R. *Das Heilige*. Gotha 1926; *West-Ostliche Mystik*. – Gotha,1927.
- [7] Leuba J.H. *The psychology of religious mysticism*. – London, New York,1925.
- [8] Ostow M., Scharfenstein B. *The need to believe. The psychology of religion*. – New York,1954.
- [9] Аймұхамбет Ж. Миф. Мифология. Мифопоэтика. – Астана: Фолиант, 2016. – 184 б.
- [10] Байтурсынулы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Абзал-Ай, 2003. – 640 б.
- [11] Johann Goethe. *Faust. Diogenes*, 2018. pp. 378
- [12] Оскар Уайльд. Полное собрание сочинений: Т. 1-8 / - Москва : В.М. Саблин, 1905-1909. - 8 т.
- [13] Edmund Burke, *The Works of The Right Honorable Edmund Burke. Volume VII (FC and J. Rivington, 1815)*, p. 141.
- [14] Hoffmann E.T.A. *Klein Zaches genannt Zinnober*. – Germania: Reclampp. 1985. pp. 150.
- [15] Мағауин М. Жармақ.– Прага, 2007. – 147 б.
- [16] Әбдікұлы Т. Парасат майданы.– Алматы: Раритет, 2012. – 616 б.
- [17] Шапай Т. Жазу, Айна сарай, Кәлді әңгімелері. - Алматы: Жалын, 1998.- 480 б.
- [18] Фрейд З. Недовольство культурой. Избранное. В 2-х томах. Т. 2. М. 1990.
- [19] Henle P. *Mysticism and semantics*. // *Philosophy of religion*. New York. 1970.
- [20] Danto A.C. *Mysticism and morality: oriental thought and moral philosophy*. New York, London. 1972.
- [21] Gal e R. *Mysticism and philosophy*. // *Philosophy of religion*. New York. 1970.
- [22] Әсемқұлов Т. Бекторының қазынасы. <http://otuken.kz/>
- [23] Қуантайұлы Н. Қараөзек. – Алматы: Қаламгер баспа үйі, 2013. – 372 б.
- [24] Алтай А. Түсік, Қабірші, Казино әңгімелері//
<https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/upload/1/2017/11/12/902994829c3a77595dc216b80bb102f5.pdf&ln=kz>

References

- [1] Sarshun S. *Magical realism*. - Numbers. 1932, No. 6. P. 229.
- [2] Roh F. *Magic Realism: Post-Expressionism (1925)* // L. P. Zamora, W. B. Faris (eds.), *Magical Realism: Theory, History, Community*, 1995, pp. 12-32.
- [3] Annemari Sh. (1999) *Mir Islamicogo Mysticism* [The World of Islamic Mysticism] Nauka (in Russian)
- [4] Aimuhambet Zh.(2016) *Mif. Mifhology. Mifohopoetics* [Myth. Mythology. Mythopoetics] Foliant (in Kazakh)
- [5] Altai A. Tysik, Kabirshi, Kasino angimeleri [Abortion, Graveyard, Casino] // <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/upload/1/2017/11/12/902994829c3a77595dc216b80bb102f5.pdf&ln=kz> (in Kazakh)
- [6] Abdikyly T. (2012) *Parasat maidani* [The field of reason] Raritet (in Kazakh)
- [7] Asemkylov T. *Bektorinun kazynasu* [Vector's treasure] <http://otuken.kz/>(in Kazakh)
- [8] Baitursynyly A. (2003) *Adebiyet tanytkysh* [Literature guide] Abzal-ai (in Kazakh)
- [9] Gal e R. (1970) *Mysticism and philosophy*. *Philosophy of religion*.
- [10] Dzheims U. (1994) *Mnogoobrazie riligioznogo opyta*. [Diversity of religious experience] (in Russian)
- [11] Danto A.C. (1972) *Mysticism and morality: oriental thought and moral philosophy*.

- [13] Zhirmynski B.M. (1914) Nemezki romanzm I sovremennai mistika [German Romanticism and modern Mysticism]. SPb (in Russian)
- [14] Johann Goethe. (2018) Faust. Diogenes.
- [15] Kyantaiyly H. (2013) Karaozek [Karaozek] Kalamger (in Kazakh)
- [16] Leuba J.H. (1925) The psychology of religious mysticism.
- [17] Otto R. (1927) Das Heilige. West-Ostliche Mystik. Gotha.
- [18] Ostow M., Scharfenstein B. (1954) The need to believe. The psychology of religion.
- [19] Ockar Uaid. (1909) Pole cobranie cozinenie [The Complete Works] B.Cablin (in Russian)
- [20] Roh F. (1995) Magic Realism: L. P. Zamora, W. B. Faris (eds.), Magical Realism: Theory, History, Community, Post-Expressionism Edmund Burke. (1815) The Works of The Right Honorable Edmund Burke. FC and J. Rivington.
- [21] Sharhsun C. (1932) Magizeskii realism [Magical Realism] Zisla (in Russian)
- [22] Shapai T. (1998) Zhazy, Aina sarai, Koldi [Writing, Mirror Palace, Lake] Zhalyn (in Kazakh)
- [23] Hoffmann E.T.A. (1985) Klein Zaches genannt Zinnober. Reclampp.
- [24] Henle P. (1970) Mysticism and semantics. // Philosophy of religion.